

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2014» атты
IX халықаралық ғылыми конференциясы

IX Международная научная конференция
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2014»

The IX International Scientific Conference for
students and young scholars
«SCIENCE AND EDUCATION-2014»

2014 жыл 11 сәуір
11 апреля 2014 года
April 11, 2014

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2014»
атты IX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
IX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2014»**

**PROCEEDINGS
of the IX International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2014»**

2014 жыл 11 сәуір

Астана

УДК 001(063)
ББК 72
Ғ 96

Ғ 96

«Ғылым және білім – 2014» атты студенттер мен жас ғалымдардың IX Халықаралық ғылыми конференциясы = IX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2014» = The IX International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2014».
– Астана: <http://www.eni.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/>, 2014. – 5831 стр.
(қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-610-4

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001(063)
ББК 72

ISBN 978-9965-31-610-4

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті, 2014

ОРАЗМАҒАНБЕТ ТҰРМАҒАНБЕТҰЛЫ ТУРАЛЫ СЫР

Еедигеева Айзада
Л.Н.Гумилев ат.ЕҰУ., Астана,Қазақстан

Оразмағанбет Тұрмағанбетұлы 1881 жылы Маңғыстау облысы Қызылсу ауылында дүниеге келген.Діни ғұлама,ғалым геолог, алаш қозғалысының мүшесі.Оразмағанбет Тұрмағанбетұлын танымайтын, есімін білмейтін адам Маңғыстауда жоқ.Бұдан бір ғасыр бұрын шет елде білім алып, Үнді мемлекетіндегі Бомбей қаласында геолог мамандығын алып, Маңғыстаудың жер асты байлығы мен мұнайын, басқа да қазбалық кенін карталық сызбаға түсіріп, көрсетіп кеткен Оразмағанбеттің еңбегін көзімен көріп, оған куә болған кәрі құлақтар саны азайып барады.Десек те алтынның сынығындай болған көненің көзі – қариялар айтқан шындық елге тарап бізгеде жетті.

Әкесі Тұрмағанбет өз заманында Меккеге барып, қажылық парызын өтеп, хазірет атанып, Қызылсу өңіріне мешіт салдырып, ұрпақтың сауат ашуына айтарлықтай үлес қосқан, көзі ашық жан болған.Оразмағанбет те бала кезінен бастап, діни оқуды игере бастаған.Әкесінің көрсеткен бағытымен 1895-1897ж. Оразмағанбет Маңғыстаудағы бір топ жерлестерімен Бұхара қаласындағы медреседен білім алады.Ол кездегі медреселердің білім бағдарламасы бойынша, шәкірттерге діни білімге қоса, шығыс тілін, медицина, мұслихат, қолөнерін терең оқытатын болған.Оразмағанбет ахун, Ержан сынды абыздардың ел ішінде әр түрлі сырқаттарды емдеп, әр түрлі тұрмыс құралдарын жасап беріп, ел алғысына бөленгенін көне көз қариялар сүйсіне айтады.

XIX ғасырда Ресей патша үкіметі орыстың алдыңғы қатарлы зиялы, ой-пікірі терең адамдарын қазақтың жерін зерттеп, қазба байлағын пайдалану мақсатында жасақталған экспедициясын жіберіп отырады.Экспедициямен келген орыстың белгілі ғалымы Андрусов Маңғыстау қазба – байлығын зерттей жүріп, Тұрмағанбетпен кездесіп, достасады. Ой-өрісінің көкжиегі кең, заманының алғыр ойлы сауатты азаматы Тұрмағанбет атақты орыс ғалымы Николай Андрусовтың кеңесімен 1897жылы Оразмағанбетті үнді мемлекетіндегі Бомбей шахарына оқуға жібереді.

Оразмағанбет Маңғыстаудан Үнді еліне оқуға кеткен соң, бір жылдан не хабар, не ошар болмады.Төзімі таусылып, сабырлықтың шегіне жеткен Тұрмағанбет хазірет Бомбейге өз қуғыншыларын жібереді де, оларға «Егер Оразмағанбет тірі болса аяқ-қолын буып, өлген болса сүйегін қапқа салып әкеліндер» деп тапсырма береді. Тұрмағанбет жігіттері Бомбейге келіп, Оразмағанбетке кездесіп, әкесінің сәлемін жеткізіп, «Сен тірі болса да, өлі болса да елге жеткіз деген еді, сені алып кетуге келдік» деген соң, Оразмағанбет ұзақ ойланып отырып, әкесіне хат жазып беріп, «Мына хатты әкеме тапсырыңдар,өзі оқып түсінер, мен Бомбейдегі оқуымды жалғастыра беремін сендер жолға жиналыңдар» дейді өзі Бомбейде қалады. Қуғыншылар әкелген хатты Тұрмағанбет оқып : «Баламның оқуы да, мамандығы да игілікті екен, әрі дүниеде таптырмайтын оқу екен»деп сағынышын баса алмай жылаған екен дейді.

Әке үміті ақталып, Оразмағанбет Үнді еліндегі Бомбей мемлекеттік университеттің мұнай және геолог мамандығын алып, 1901 жылы Маңғыстауға туған жеріне оралады.Кейінде 1901-1903ж. қысқа мерзімдік оқулармен Түркия, Иран, Германия елдерінде білімін жетілдірген. Тағы бір деректерде Оразмағанбет Тұрмағанбетұлы Стамбұл шахарына кен зерттеу ғылымымен бірге дәрігерлік мамандығын алған деседі.Оразмағанбет сол кездегі қазақтардан шыққан кен саласындағы алғашқы ғалым. 1903 жылы ауылға келіп, балаларға араб әліпесінен дәріс берген. 1919 жылы ағайындарға асар айтып, Қызылсу ауылында мектеп – медресе салдырады. Бұл мектепте арнайы дәрісхана және кітапхана бөлмелері болған. Онда балалар 1930 жылға дейін оқыған.

1926 жылы Адай уезінің бас имамы Ержан хазірет болған. Ол кісі дүние салғаннан кейін, бас имамдыққа халық тарапынан Оразмағанбет ахун ұсынылған. Оразмағанбет Қазан қаласына барып, Мұсылмандар қоғамы басқармасынан атестациядан өткен еді. Оның

білімділігіне ризақшылық білдірген мұсылмандар қоғамның басқармасы имамдық декларация (аттестат), сонан кейін шахырат (диплом) табыс еткен еді. Сол кездегі Қазаның бас мұфтиі Оразмағанбетті Түпқараған уезінің бас имамы етіп тағайындайды, ахун атағын алады. «Ахун» бұл парсы сөзі, қазақша оқымысты ғұлама деген мағына береді.

Ол қазақ зиялылары Б.Қаратаев, А.Байтұрсыновтармен тікелей байланыста болып, өзіде алаш қозғалысына белсене араласты. 1928-1929 жылы Т.Әлниязов, Ж.Мыңбаев, ағайынды Оңғалбаевтардың жазықсыз сотталғанда, ол да «халық жауы» деген атпен сотталады. Оразмағанбет өзінің кітапханасындағы өте құнды кітаптарды Қызылсу маңындағы тау үңгіріне жасырады. Сол кітаптардың бір бөлігі 1957 жылы қазіргі Сахар тауынан 120 кітап табылып, әуелі Атырауға, одан кейін Алматыға жіберіледі. Содан қалған 51 кітап 1977 ж. қазіргі Алматыдағы ҒА-ның орталық кітапханасында сирек кездесетіе қолжазбалар мен кітаптар қорына тапсырылған.

Ол 1930-1934 жылдары Ресейден келген М.В.Баярунас, И.Н.Лупповпен бірге Маңғыстауда Қарабұғаз аймағында басталған геологиялық – зерттеу жұмыстарына қатысады. Сонымен қатар Уфа мұнай базасында, Нефтдаг мұнай кәсіпшілігінде, Красноводск портында шетелдік портында шетелдік мамандармен (негізінен ағылшындырмен) бірігіп жұмыс жасайды. 1935 жылы Кеңес үкіметінің қыспағынан қашып, Иранға қоныс аударады. 1937 жылы тамыз айында МҚК тыңшылары тұтқындап, Ашхабад қаласының түрмесіне қамайды. 1938 жылы 29 қыркүйекте КСРО Жоғары Әскери коллегиясы «халық жауы» деп ұйғарып, мал- мүлкін тәркілеп, өзін ату жазасын бұйырды. Бірақ сол кезде инженерлердің жетіспеуіне байланысты, оны «жабық мекемелерде» ұстаған. Оразмағанбетті Ашхабадтағы түрмеде жатқанда, оның геологиялық білімін үкімет пайдаланып, жер астындағы мұнайдың орнын таптырған. Құпия түрде геологиялық экспедициялық құрамына алып жүрген. Қазір Түрікменістандағы мұнай-газ кен орындары Оразмағанбеттің тапқан байлығы дейді ел. Тағы бір архив материалдарынан Оразмағанбет Ұлы Отан соғысы басталған кезде Саратов қаласында жұмыс істеген дейді. Немістер ол қалаған төніп келген соң, Оразмағанбетті Әзірбайжандағы Махачалкаға әкелген. Оразмағанбет жер бедеріне қарап қай жерде мұнай барын ғылыми түрде нақты дәлелдеп, орыстарға көрсетіп берген. Шындығында да Ресейдің, Саратовынан, Әзірбайжанның Макачалкасынан, Түрікменістанның Небит-Дагынан мұнай көздерінің табылуына Оразмағанбеттің білімділігі мен геолог мамандығының көмегі тигенін ешкім де жоққа шығара алмайды. Бірақ еңбегін қара ниеттілер пайдаланып кеткені әрине өкінішті. Мысалы Оразмағанбеттің ұлы Елжан ағаның әйелі былай деп еске алады: - 1997 жылы Қазақстанда қуғын сүргінге ұшырағандарды еске алу жылы болып белгіленген болатын. Сол кезде Құрық кентінде ішкі істер бөлімінде жұмыс жасаған бір жігіт Оразмағанбет жөнінде көптеген архивтерден іздестіру жүргізіп, бірнеше нақты деректерді тапқанын айтқан болатын. Оразмағанбеттің НКВД-нің қолына түскен барлық құнды еңбектерін орыс Николай деген геолог пайдаланған. Осы орыс Оразмағанбеттің еңбегін өз атына аударып алған. Еңбектерінде Маңғыстаудың жер астын байлығын, мұнай мен газды тапқанын дәлелдей отырып, осы байлықты табуыма Маңғыстаулық Оразмағанбет Тұрмағанбетұлы жол көрсетіп отырды деген. Яғни Оразмағанбетті ғалым геолог емес, жергілікті мекендеуші қарапайым адам ретінде көрсеткен екен.

Сонау бір қылышынан қан тамған азулы заманның қатігездегіне жазықсыз Оразмағанбет те ұшырады. Адайдың бір туар ұлы, Маңғыстаудың алғашқы ғалымы Оразмағанбеттің де еңбегі қолды болып, жарыққа шықпай қалды, өзі ұсталып жазықсыз жалаға ілінді. Оның орасан жетістіктері мен ғылыми деректері, кітаптары мен білім алғанын дәлелдейтін құжаттары да жоғалды, көзден кеткен соң, көңілден кетіп бұлдыраған сағымға айналып кетуге аз қалды. Міне қазақтың қаншама талай- талай тарланбоз тұлғалары туралы деректер, естеліктер қоламтаға көміліп қалды десеңізші.

Тұла бойы білімге деген құштарлығымен Оразмағанбет асу бермес талай шынды бағындырып, білімнің маржанын жинайды. Ол оқымыстылығымен араб, парсы, үнді, түрік, ағылшын, орыс тілін меңгереді. Оған 1957 жылы Маңғыстауда Қызылсудағы Сахар тауынан табылған 120 кітап куә. Бұл кітаптың бір шамасы XII-XIII ғасырда баспадан шыққан дүние

жүзіне белгілі ғалымдылардың туындылары екен. Десек те осы табылған кітаптар парсы, араб, түрік, өзбек, үнді тілінде жазылғаны анықталған. Бұл Оразмағанбеттің бай кітапханасындағы ірі кесекті шығармалары, әрі өзі пайдаланған баға жетпес мұралары болатын. Өкінішке орай осы 120 кітаптың 51 данасы сақталып, қалғандары қолды болып кетті. Осы табылған кітаптар ғылыми мұралар болып табылады.

Кітаптың ішінде минералдық байлықтарды зерттеуге арналған оқулықтармен қатар діни кітаптары да кездеседі. Мысалы араб тілінің морфологиясы мен синтаксисі, грамматикасы, дін тануға арналған, басқа да ғылыми негізге арналған кітаптарды оқып пайдалануы, ахун атамyzдың сұңғыла ғұламалығын дәлелдей түседі.

ҰЛТТЫҚ ЖАЗУ. ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ТАРИХЫ

Анамыздың ақ сүтімен бойымызға дарыған тілімізді ұмыту – бүкіл ата-бабамызды, тарихымызды ұмыту.

Б. Момышұлы

Б.М. ЕСЕНБАЕВ,

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті

Тарих факультеті студенті

Тіл – қай ұлттың болмасын тарихы мен тағдыры, тәлімі мен тәрбиесінің негізі, қатынас құралы. Тіл болмаса сөз болмайды. Сөз болмаса адамзаттың тірлігінде мән-маңыз болмайтыны белгілі. Демек, тілдің, сөздің орны ерекше.

Ана тілі – бұл әкенің тілі, туған халықтың тілі. Ана сүтіндей бойымызға біртіндеп сіңеді. Халықтың тәуелсіздігінің ең басты белгісі – оның ана тілі, ұлттық мәдениеті. Өзінің ана тілі, ұлттық мәдениеті жоқ ел өз алдына мемлекет болып өмір сүре алмайды. Дүниедегі барлық халық тәуелсіздікке ұлттық қадыр-қасиетін, мәдениетін, ана тілін сақтап қалу үшін ұмтылады.

Менің ана тілім - қазақ тілі. Қазақ тілі өзінің даласындай бай. Қазақ тілі қасиетті қазақ домбырасының үнімен үндесіп жатады. Қазақ сөзі қашанда даланың қоңыр желіндей аңқылдап, еркін есіп тұрады. Оны біз кішкентай кезімізден әке-шешемізден, әжеміз бен атамyzдан білеміз. Себебі, қазақ тілі – ол біздің ана тіліміз, ол біздің баба тіліміз.

Қазақ тілінің тарихы тереңнен бастау алады, ол алтай тілдері семьясының түркі тілдері тобына жатады. Ал, жалпы Алтай тілдері семьясына түркі тілдерінен басқа тұңғыс-манчжур, монғол, фин-угро тілдері де кіреді. үркі халықтары Солтүстік Мұзды мұхиттан бастап Жерорта теңізіне дейінгі дейінгі ұланғайыр аумақта тұрады. Біздің есебімізше 60-тан астам түркі халықтары бар. Сол халықтардың арасында қазақ тілінде сөйлейтін 11 млн адам тұрып жатыр. Олар Қазақстан, Қытай, Монғолия, Ауғанстан, Тәжікстан, Түркия, Түркіменстан, Украина, Өзбекстан, Ресей, Иран секілді елдерде көптен таралған. Қолданыста, әлемдік рейтинг бойынша 87-ші орынды алып тұр.

Қазақ тілі түркі тілдерінің қыпшақ тобына, соның ішінде қарақалпақ, ноғай, қарашай тілдерімен бірге қыпшақ-ноғай тармағына жатады. Сонымен қатар қырғыз, татар, башқұрт, қарашай-балқар, құмық, қарайым, қырымтатар тілдеріне жақын.

Кейбір ғалымдардың пікірінше қазақ тілі 3 диалектіге бөлінеді: нағыз қазақ, ноғай, қарақалпақ. Ал енді оның жазуына тоқтала кетсек. Қазақ жазуы – қазақ халқының мәдени өмірінде басқа да түркі халықтарымен бірге пайдаланып келген әр түрлі әріп таңбаларынан тұратын дыбыстық жазу жүйесі. Қазақстан жерін жайлаған көне ғұн, сақ тайпалары (б.з.б. 5 – 4 ғ.) пайдаланған көне (“Есік жазуы”) жазу сол тайпаларға тән мәдениеттің (жазуының да) тарихи мұрагері – қазақ халқының негізін құраушы үйсін, қаңлы, қыпшақ, т.б. тайпалардың ең көне жазуы болып саналады. Көне замандағы қазақ ру-тайпаларының түркі дүниесіне ортақ Орхон-Енисей, Талас ескерткіштеріне негіз болған “руна” жазуы (5 – 12 ғ.), көне ұйғыр жазуы, 8 ғ-дан бастап 1929 жылға дейін Қазақстанда қазақ араб жазуы пайдаланылды. Қазақ тілінің жазу тарихында әліпби жүйесі бірнеше тарихи кезеңдерді басынан өткізіп, ұлттық